

# UTJECAJ POLITIČKIH INSTRUMENTATA NA POSLOVANJE S NEDRVNIM ŠUMSKIM PROIZVODIMA U HRVATSKOJ, MAKEDONIJI I SRBIJI

## INFLUENCE OF POLICY INSTRUMENTS ON NON-WOOD FOREST PRODUCTS COMMERCIALIZATION IN CROATIA, MACEDONIA AND SERBIA

Jelena NEDELJKOVIĆ<sup>1</sup>, Marko LOVRIĆ<sup>2</sup>, Dragan NONIĆ<sup>3</sup>, Makedonka STOJANOVSKA<sup>4</sup>,  
Vaska NEDANOVSKA<sup>5</sup>, Nataša LOVRIĆ<sup>6</sup>, Vladimir STOJANOVSKI<sup>7</sup>

### Sažetak:

Na području jugoistočne Europe povećava se broj istraživanja koja se bave problematikom nedravnih šumskih proizvoda (NDŠP). Međutim, regulatorni politički instrumenti, koji se odnose na to područje, još su uvijek slabo istraženi. Osnovni cilj ovog istraživanja je razmatranje utjecaja određenih političkih instrumenata na poslovanje s NDŠP u odabranim državama jugoistočne Europe te analiza stavova predstavnika malih i srednjih poduzeća (MSP) za otkup, preradu i plasman NDŠP, vezanih za proceduralne elemente poslovanja s NDŠP te suradnje s nadležnim institucijama.

U radu su predstavljene rezultati istraživanja provedenog u okviru FOPER II projekta "Poduzetništvo, tržišta i marketing nedravnih šumskih proizvoda na području jugoistočne Europe". Primijenjene su komparativna i statistička metoda, kao i metoda analize sadržaja. Sekundarni podaci koji se odnose na zakonodavne i strateške dokumente analizirani su komparativnom analizom sadržaja, dok je analiza primarnih podataka koji su prikupljeni upitnikom, obavljena statističkom metodom. Kao istraživačka tehnika, za prikupljanje stavova predstavnika MSP za otkup, preradu i plasman NDŠP, korištena je anketa.

Rezultati pokazuju da su analizirani dokumenti usvojeni tijekom razdoblja tranzicije, odnosno u posljednja dva desetljeća. To ukazuje na činjenicu da je ostvaren iskorak u prepoznavanju njihovog značenja nakon političkih i društvenih promjena koje su nastupile na ovim prostorima. U Hrvatskoj, Makedoniji i Srbiji pri gospodarenju s NDŠP prisutno je preklapanje nadležnosti institucija iz sektora šumarstva te zaštite prirode i okoliša. Suradnju sa ministarstvima nadležnim za šumarstvu ima oko polovice ispitanika u Hrvatskoj i Srbiji. Nasuprot tomu, većina

<sup>1</sup> Jelena Nedeljković, dipl. ing., istraživač-suradnik, Univerzitet u Beogradu – Šumarski fakultet, Beograd; e-mail: jelena.nedeljkovic@sfb.bg.ac.rs

<sup>2</sup> Mr. sc. Marko Lovrić, voditelj EFICEE-EFISEE Regional Office, European Forest Institute, e-mail: marko.lovrice@efi.int

<sup>3</sup> Dr. sc. Dragan Nonić, izvanredni profesor, Univerzitet u Beogradu – Šumarski fakultet, Beograd; e-mail: dragan.nonic@sfb.bg.ac.rs

<sup>4</sup> Dr. Sc. Makedonka Stojanovska, izvanredni profesor, Univerzitet Sv. Kirilo i Metodije – Šumarski fakultet, Skopje; e-mail: makedonkast@yahoo.com

<sup>5</sup> Mr. sc. Vaska Nedanovska, mladi istraživač, Univerzitet Sv. Kirilo i Metodije – Šumarski fakultet, Skopje; e-mail: vaskaned@gmail.com

<sup>6</sup> Mr. sc. Nataša Lovrić, istraživač, EFICEE-EFISEE Regional Office, European Forest Institute. E-mail: natasa.lovrice@efi.int

<sup>7</sup> Mr. sc. Vladimir Stojanovski, PhD student, BOKU University, Vienna; mladi istraživač, Univerzitet Sv. Kirilo i Metodije – Šumarski fakultet, Skopje; e-mail: vlatko\_5@hotmail.com

ispitanika u Hrvatskoj i Makedoniji i svi ispitanici u Srbiji surađuju s ministarstvima nadležnim za poslove zaštite prirode i okoliša. Primjenom klaster analize utvrđeno je grupiranje ispitanika u tri klastera u Hrvatskoj, dva u Makedoniji i četiri u Srbiji. Ipak, u Hrvatskoj i Makedoniji se jasno izdvajaju dvije grupe ispitanika, gdje prvi klaster čine predstavnici MSP koji smatraju da im prikupljanje dokumentacije predstavlja problem u poslovanju, dok članovi drugog klastera navode da ih ova procedura ne ometa u poslovanju. U Srbiji se nije izdvojila druga grupa ispitanika koji smatraju da ih proces dobivanja dozvola za sakupljanje NDŠP ne ometa u poslovanju, već su klasteri formirani na osnovi problema uzrokovanih različitim čimbenicima, a koji imaju utjecaja na ovaj proces.

**KLJUČNE RIJEČI:** nedrvni šumski proizvodi, politički instrumenti, mala i srednja poduzeća

## 1. Uvod Introduction

Usprkos sve većem interesu za nedrvne šumske proizvode (NDŠP) društvene, ekonomske i ekološke posljedice korištenja ovih proizvoda u većini razvijenih zemalja nisu još uvijek dovoljno poznate, ponajprije zbog značajnog nedostatka podataka o količinama i kvaliteti sakupljenih i plasiranih proizvoda (Cai et al. 2011; Turtiainen, Nuutinen, 2012). Problem nedostatka ovih podataka posebno dolazi do izražaja ako se uzme u obzir činjenica da izračunavanje ukupne ekonomske vrijednosti proizvoda i usluga može imati utjecaja na izbor ciljeva šumarske politike, ali i na unapređenje učinkovitosti političkih instrumenata koji se odnose na gospodarenje i zaštitu šuma. Kako se u budućnosti mogu očekivati promjene zahtjeva društva u odnosu na šume, donositelji odluka moraju biti spremni da prilagode instrumente šumarske politike novonastaloj situaciji (Buttoud, 2000; Cubbage et al., 2007).

Značaj NDŠP u odnosu na održivi razvoj posebice je istaknut na UN konferenciji održanoj 1992. u Rio de Janeiru, kada je postignut dogovor o promociji učinkovitog korištenja svih proizvoda i usluga od šuma. Osim *Agende 21*<sup>1</sup>, za problematiku NDŠP od važnosti su *Helsinška* i *Lisabonska rezolucija*, u kojima se navodi da je "promocija korištenja NDŠP i usluga sastavni dio socio-ekonomskog gledišta održivog gospodarenja šumama" (Glück, 2000). Koncept održivosti, obuhvaća ukupnu vrijednost šuma i podrazumijeva gospodarenje njezinim resursima na način koji će osigurati brojne ekonomske, ekološke i društvene dobrobiti. Zbog tih razloga i šumarska politika "treba istaknuti značenje ukupne vrijednosti šuma i osigurati okvir koji će omogućiti održivi razvoj sektora šumarstva" (Buttoud, 2000).

Prema Glücku, politički instrumenti služe za "utjecanje na ponašanja različitih dionika u odnosu na određeni cilj" (Glück, 2001) i mogu se klasificirati prema nekoliko kriterija, ali je najčešća podjela na zakonodavne, ekonomske te informacijske instrumente. Svrha zakonodavnih instrumenata u šumarskoj politici je uređenje suprotstavljenih korisničkih interesa u sektoru šumarstva donošenjem zakona, podzakonskih akata i smjernica. Neki od najvažniji financijskih (ekonomskih) instrumenata šumarske politike su poticajna sredstva (subvencije, porezi, licence i certifikati). U najznačajnije informacijske instrumente u šumarskoj politici spadaju "statistika, planiranje, istraživanje, školovanje, dopunsko obrazovanje, rad s javnošću, pedagogija u šumarstvu, simbolične nagrade i dr." (Glück, 2001).

U državama jugoistočne Europe<sup>2</sup> posljednjih godina povećan je broj radova i publikacija na temu NDŠP. Ovi radovi obrađuju korištenje NDŠP (SEE Enterprise Development and The Corporate Citizenship Facility, 2003; SNV, 2008; Institut za strateške studije i projekcije i SNV, 2008; FAO, TRAFFIC, 2010; Hadžić, Ballian, 2008; Milanović et al., 2008; Vuletić et al., 2009; Vuletić et al., 2011; Tomičević et al., 2011; Nedeljković et al., 2012/b; Ranković et al., 2012), trgovinu i marketing NDŠP (Kathe, 2003; Nedeljković, Keča, 2010; Keča et al., 2012; Keča, Bogojević, 2013), mala i srednja poduzeća za otкуп, preradu i plasman NDŠP (MSP NDŠP), kao i organizaciju lanca nabave i vrijednosti NDŠP (Nedeljković et al., 2012/a; Nonić et al., 2012; Stojanovska et al., 2012; Keča et al., 2013). Međutim, pravna regulativa i nadležnosti institucija još uvijek su slabo istraženi (Nedeljković et al., 2011).

Istraživanje je provedeno u okviru projekta "Poduzetništvo, tržišta i marketing nedravnih šumskih proizvoda na području jugoistočne Europe"<sup>3</sup>. Osnovni cilj ovdje predstavljenog

<sup>1</sup> Agenda 21 je jedan od ključnih dokumenata usvojenih na samitu u Rio de Janeiru i predstavlja akcijski plan za održivi razvoj u XXI stoljeću.

<sup>2</sup> Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija i Srbija

<sup>3</sup> "Poduzetništvo, tržišta i marketing ne-dravnih šumskih proizvoda na području Jugo-istočne Europe" (eng. Entrepreneurship, Markets and Marketing of NTFPs) je istraživački projekt (2010–2013), financiran od strane "Consolidation of the Human Capacities in Forest Policy and Economics Education and Research in South-East Europe – FOPER II" projekta (<http://foper.org>).

istraživanja je razmatranje utjecaja određenih političkih instrumenata na poslovanje s NDŠP u odabranim zemljama jugoistočne Europe (Hrvatskoj, Makedoniji i Srbiji), te analiza stavova predstavnika MSP NDŠP vezanih za procedure poslovanja s NDŠP i suradnju s nadležnim institucijama. Svrha istraživanja je analiza mogućnosti unapređenja političkih instrumenata i administrativnih procedura vezanih za NDŠP na području odabranih država. Predmet istraživanja bili su strateški, zakonodavni i institucionalni okviri koji se odnose na područje NDŠP, kao i stavovi predstavnika malih i srednjih poduzeća (MSP) o dokumentaciji koja je potrebna za cjelokupan proces otkupa, prerade i plasmana NDŠP i suradnji s nadležnim institucijama.

## 2. Metode Methods

Istraživanje se baziralo na komparativnoj analizi određenih instrumenata politike u području šumarstva, zaštite prirode i okoliša, te stavova predstavnika MSP NDŠP u Hrvatskoj, Makedoniji i Srbiji. Prilikom istraživanja političkih instrumenata primijenjen je multisektoralni pristup radi preklapanja nadležnosti između sektora šumarstva te zaštite prirode i okoliša (Nedeljković et al., 2011).

Za istraživanje su odabrane zemlje koje se na području jugoistočne Europe izdvajaju po potencijalima NDŠP resursa (SEE Enterprise Development and The Corporate Citizenship Facility, 2003; FAO, TRAFFIC, 2010; Kathe et al., 2003), kao i MSP sektora baziranog na NDŠP, zbog čega mogu imati značajnu ulogu na tržištima ovih proizvoda i u razvoju njihovih nacionalnih ekonomija. Za usporedbu zakonodavnih instrumenata i nadležnih institucija značajno je da se odabrane zemlje nalaze u različitim stadijima pristupanja Europskoj Uniji<sup>4</sup>, što daje mogućnost da se na temelju određenih pozitivnih rješenja unaprijede postojeći instrumenti šumarske politike vezani za poslovanje s NDŠP. U prilog tomu govori i podatak da su svi analizirani strateški dokumenti usvojeni nakon 2000. godine u skladu s europskim integracijama odabranih država.

Pri analizi pravnih propisa (strategije, zakoni, podzakonski dokumenti), koji uređuju područje NDŠP i utvrđivanju poslova koje obavljaju nadležne institucije, primijenjena je metoda analize sadržaja. Za uspoređivanje sličnosti i razlika kod pravnih okvira i institucija nadležnih za područje NDŠP u analiziranim zemljama, primijenjena je komparativna "area studies" (Milosavljević, Radosavljević, 2008) metoda. Svrha korištenja ove metode bilo je proučavanje

specifičnosti strateških i pravnih dokumenata, te nadležnosti institucija u odabranim zemljama.

Kao istraživačka tehnika korištena je anketa "od vrata do vrata", za prikupljanje stavova predstavnika MSP NDŠP. Uпитnik se sastojao od 51 pitanja, grupiranih u 6 cjelina: 1. socio-demografske karakteristike ispitanika, 2. osnovne informacije o poduzeću, 3. otkup, 4. prerada, 5. plasman NDŠP, 6. analiza poslovanja.

Za potrebe ovoga rada analizirano je 7 pitanja, iz grupe koja se odnosila na analizu poslovanja poduzeća. Pitanja su bila otvorena, zatvorena i s Likertovom skalom (Fishbein, Ajzen, 1975). Uzorak su činili predstavnici 27 MSP NDŠP u Hrvatskoj, 36 u Makedoniji i 91 u Srbiji. Veličina uzorka određena je na osnovi liste registriranih MSP NDŠP, a tamo gdje je bilo potrebno primijenjen je i uzorak snježne pahulje (*snowball sample*).

U istraživanju je prilikom obrade primarnih podataka primijenjena statistička analiza u programu SPSS (SPSS Inc., 2011). Za utvrđivanje distribucije podataka, odnosno broja slučajeva koji pripadaju pojedinačnoj vrijednosti jedne prekidne promjenljive te njihovog postotnog učešća, korištena je analiza frekvencija kao dio deskriptivne statistike (Soldić-Aleksić, Chroneos Krasavac, 2009). U cilju grupiranja objekata u relativno homogene grupe (tzv. klustere), a uzimajući u obzir grupe varijabli, primijenjena je dvostepena (TwoStep) klaster analiza (Malhotra, 2007). Ova analiza odabrana je iz razloga što nije bilo potrebno unaprijed poznavati broj ni karakteristike klastera. Grupiranje je izvršeno na temelju tri kategorijske varijable: 1) obim, 2) troškovi i 3) vrijeme potrebno za prikupljanje dokumentacije za dobivanje dozvole za komercijalno sakupljanje NDŠP.

Za potrebe analize sadržaja dokumenata korišteni su sekundarni podaci, prikupljeni iz službenih ili internih izvješća, pravnih dokumenata i literature analiziranih zemalja.

## 3. Rezultati Results

U okviru poglavlja rezultata, dane su analize:

- političkih instrumenata, koji se odnose na NDŠP;
- procedura za dobivanje dozvole za komercijalno sakupljanje NDŠP;
- stavova predstavnika MSP NDŠP vezanih za:
  - dokumentaciju koja je potrebna za čitav proces otkupa, prerade i plasmana NDŠP;
  - suradnje s nadležnim ministarstvima.

<sup>4</sup> Hrvatska je pristupila Europskoj uniji (EU) tijekom 2013. godine, dok Makedonija ima status kandidata od 2005. godine, kao i Srbija, od 2012. godine.

### 3.1. Analiza političkih instrumenata – Analysis of policy instruments

U ovom djelu rada prikazani su instrumenti politike iz područja šumarstva te zaštite prirode i okoliša koji utječu na poslovanje s NDŠP, odnosno, razmotreni su nadležni strateški, zakonodavni i institucionalni okviri koji reguliraju područje NDŠP u Hrvatskoj, Makedoniji i Srbiji.

#### 3.1.1. Strateški okviri – Strategic framework

Politika održivog korištenja NDŠP u izabranim zemljama definirana je strateškim okvirima iz područja šumarstva te zaštite prirode i okoliša, čiji je prikaz dan u tablici 1.

Analizirani strateški dokumenti na izravan ili neizravan način stvaraju političke okvire za unapređenje stanja i održivo korištenje NDŠP. Ti proizvodi označeni su kao resurs kojim se ostvaruje materijalna korist i čije korištenje može doprinijeti povećanju učešća sektora šumarstva u ekonomskom i društvenom razvoju. Iz tog razloga jedan od ciljeva svih strateških dokumenata u šumarstvu odabranih zemalja je poticanje korištenja NDŠP, koje je zasnovano na načelima održivog razvoja.

**Strateški dokumenti u šumarstvu** u Hrvatskoj i Makedoniji, kao i *Strategija biološke raznovrsnosti Republike Srbije*, kao prioritete navode i provođenje nacionalne inventure (Vlada RH, 2003; Vlada na RM, 2006; Narodna skupština RS, 2011), kako bi se utvrdili mogući kapaciteti za sakupljanje i preradu NDŠP (Vlada na RM, 2006), procijenili potencijali za razvoj urbanog šumarstva (Vlada RH, 2003) i osigurala dugoročna ekološka održivost tih vrsta (Narodna skupština RS, 2011).

Uz provođenje nacionalne inventure u strateškim dokumentima u Hrvatskoj i Srbiji ističe se i važnost kontrole prometa i trgovine zaštićenim vrstama i njihovim proizvodima (Narodna skupština RS, 2006), što se može osigurati uspostavljanjem i održavanjem informacijskog sustava o prikupljenim količinama divljih vrsta (Hrvatski sabor, 2008/b).

ljanjem i održavanjem informacijskog sustava o prikupljenim količinama divljih vrsta (Hrvatski sabor, 2008/b).

**Strategije zaštite prirode i okoliša** u Hrvatskoj i Srbiji, kada su u pitanju NDŠP, ističu značenje očuvanja i unapređenja biološke raznovrsnosti i šumskih ekosistema i samim tim održivog korištenja divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva. S obzirom da u Makedoniji nije usvojena strategija zaštite okoliša, a da se Strategijom i akcijskim planom za zaštitu biološke raznovrsnosti samo ukazuje na potrebu za održivim gospodarenjem šumskim resursima, neophodnost zaštite ekonomski i ekološki vrijednih divljih vrsta od prekomjernog korištenja istaknuta je u *Strategiji održivog razvoja šumarstva* (Vlada na RM, 2006).

U *Nacionalnoj strategiji zaštite okoliša* navodi se da je potrebno provesti integralnu zaštitu, "uz nadziranje svih procesa i djelatnosti koje ugrožavaju očuvanje i održivo korištenje prirode" (Hrvatski sabor, 2002/a), ali i informirati javnost o "izuzetnoj biološkoj raznolikosti i potrebama za njenim očuvanjem", dok *Nacionalni program zaštite životne sredine* ukazuje na neophodnost uspostavljanja mehanizama primjene tradicionalnih znanja i vještina, kako bi se osiguralo održivo korištenje biološke raznolikosti (Narodna skupština RS, 2010/a). Uspješna zaštita može se postići između ostalog i međusektorskom suradnjom i planiranjem aktivnosti, u koje će biti uključene sve interesne grupe (Ministerstvo za životna sredina i prostorno planiranje, 2004).

Kada je u pitanju podrška razvoju poduzetništva u *Strategiji održivog razvoja šumarstva u Republici Makedoniji*, navodi se da je potrebno osigurati povećanje konkurentnosti NDŠP na europskoj razini te podržati MSP NDŠP, posebice kada su u pitanju nove mogućnosti zaposlenja i povećanje prihoda u ruralnim područjima (Vlada na RM, 2006). Također u okviru *Nacionalne strategije održivog korištenja prirodnih resursa i dobara* u Srbiji se predlaže "formiranje mreže od otkupa do prodaje" u cilju "postizanja maksimalnog, ali održivog korištenja divljih vrsta" (Vlada RS, 2012).

**Tablica 1.** Strateški dokumenti vezani za područje NDŠP u Hrvatskoj, Makedoniji i Srbiji

**Table 1.** Strategic documents related to NWFPs in Croatia, Macedonia and Serbia

Država / Country	Naziv dokumenta / Document	Godina usvajanja / Year of adoption
Hrvatska / Croatia	Nacionalna šumarska politika i strategija	2003.
	Nacionalna strategija zaštite okoliša	2002.
	Strategija i akcijski plan zaštite biološke i krajobrazne raznolikosti Republike Hrvatske	2008.
Makedonija / Macedonia	Strategija održivog razvoja šumarstva	2006.
	Strategija i akcioni plan za zaštitu biološke raznovrsnosti	2004.
Srbija / Serbia	Strategija razvoja šumarstva	2006.
	Strategija biološke raznovrsnosti Republike Srbije (2011.–2018.)	2011.
	Nacionalna strategija održivog korištenja prirodnih resursa i dobara	2012.
	Nacionalni program zaštite životne sredine	2010.

**Tablica 2.** Zakonski okviri koji regulira područje NDŠP u Hrvatskoj, Makedoniji i Srbiji**Table 2.** Legislative framework related to NWFPs in Croatia, Macedonia and Serbia

Država / Country	Naziv dokumenta / Document	Godina usvajanja / Year of adoption
Hrvatska / Croatia	Zakon o šumama	2005.
	Zakon o zaštiti prirode	2013.
	Zakon o prekograničnom prometu i trgovini zaštićenim vrstama	2013.
	Pravilnik o sakupljanju zaštićenih samoniklih biljaka u svrhu prerade, trgovine i drugog prometa	2008.
	Pravilnik o zaštiti gljiva	2002.
	<i>Pravilnik o sakupljanju tartufa</i> (interni propis "Hrvatske šume" d.o.o)	1997.
	<i>Pravilnik o sporednim šumskim proizvodima</i> (interni propis "Hrvatske šume" d.o.o)	1995.
Makedonija / Macedonia	Zakon o šumama	2009.
	Zakon o zaštiti prirode	2007.
	Zakon o životnoj sredini	2005.
	Pravilnik o vrstama drugih šumskih proizvoda i načinu korištenja i sakupljanja drugih šumskih proizvoda	2011.
	Pravilnik za izdavanje dozvola za sakupljanje ugroženih i zaštićenih divljih vrsta biljaka, gljiva i životinja i njihovih dijelova	2009.
Srbija / Serbia	Zakon o šumama	2010.
	Zakon o zaštiti prirode	2009.
	Zakon o zaštiti životne sredine	2004.
	Pravilnik o proglašenju i zaštiti strogo zaštićenih i zaštićenih vrsta biljaka, životinja i gljiva	2010.
	Uredba o stavljanju pod kontrolu korištenja i prometa divlje flore i faune	2005.

### 3.1.2. Zakonodavni okviri – Legislative framework

U tablici 2 prikazan je popis analiziranih dokumenata kojim se regulira korištenje, sakupljanje, gospodarenje i promet NDŠP u odabranim državama.

Zakonodavni okviri koji se odnose na NDŠP definirani su u zakonima i podzakonskim aktima iz različitih sektora. Nadležna zakonska regulativa ponajprije se odnosi na zakon o šumama i zakon o zaštiti prirode, a postoji i niz podzakonskih akata iz područja šumarstva i zaštite prirode koji su najčešće u obliku pravilnika i uredbi za reguliranje sakupljanja, korištenja i trgovine autohtonim divljim vrstama.

Niti jedan od razmatranih zakonodavnih dokumenata ne daje **definiciju NDŠP**. Međutim, sve tri zemlje slijede međunarodnu klasifikaciju (FAO, 1999; Chamberlain *et al.*, 1998; Pettenella *et al.*, 2006) i u NDŠP ubrajaju: jestivo, ljekovito i aromatično bilje, gljive, bobičaste plodove, koru stabala, smolu i slično. Pravilnik o sporednim šumskim proizvodima u Hrvatskoj u NDŠP ubraja i korištenje šume i šumskog zemljišta za odmor i rekreaciju (Hrvatske šume, 1995).

Zakoni o šumama u svim odabranim državama zabranjuju **sakupljanje i korištenje NDŠP**, osim ukoliko to nije drukčije određeno zakonom, odnosno bez dozvole vlasnika ili korisnika šume (Hrvatski sabor, 2005; Sobranie na RM, 2009/b; Narodna skupština RS, 2010/c).

**Uvoz i izvoz NDŠP** može se vršiti samo ukoliko to ne ugrožava opstanak autohtonih populacija divljih vrsta. Dozvolu za uvoz, izvoz i tranzit divljih vrsta izdaje nadležno Ministarstvo (Hrvatski sabor, 2013; Narodna skupština RS, 2009).

Sakupljanje NDŠP u komercijalne svrhe podliježe plaćanju **naknade**, čija je visina propisana zakonom i iznosi 10 % od tržišne cijene proizvoda u Srbiji (Narodna skupština RS, 2010/b). U Hrvatskoj, naknada se plaća prema važećem cijenovniku koji određuju "Hrvatske šume d.o.o.", za šume u vlasništvu države. Kada su u pitanju tartufi, plaća se naknada za izdavanje dozvole za sakupljanje, koju određuje direktor društva, a čija cijena ovisi od broja pasa tragača. Sredstva dobivena od naknada koriste se za unapređenje stanja okoliša. Na osnovi čl. 72 Zakona o šumama (Sobranie na RM, 2009/b), JP "Makedonske šume" izdaje suglasnost za sakupljanje NDŠP od strane drugih pravnih i fizičkih osoba. U skladu s tim, izrađen je *Cijenovnik za sakupljanje nedravnih šumskih proizvoda*, kojim se definiraju cijene otkupa NDŠP (prosječno 15 % od otkupne cijene) za pravne i fizičke osobe.

Uz posjedovanje dozvole za sakupljanje NDŠP u komercijalne svrhe u Hrvatskoj i Srbiji neophodna je određena **stručna osposobljenost sakupljača**. Analizirani dokumenti propisuju pravilne načine sakupljanja NDŠP (Hrvatske šume, 1995; Hrvatske šume, 1997; Hrvatski sabor, 2002/b;

Narodna skupština RS, 2005), kao i zakonsku obvezu organiziranja obuke i godišnje provjere znanja sakupljača (Narodna skupština RS, 2010/b). Prema Pravilniku o zaštiti gljiva, "program stručnog osposobljavanja i provjeru stručnog znanja komercijalnog sakupljača provodi ovlaštena stručna institucija ili udruženje, pod uvjetima i na način koji ugovorom utvrđuje s Ministarstvom" (Hrvatski sabor, 2002/b). U Makedoniji ne postoji zakonom propisana obvezna obuka stručnog osposobljavanja sakupljača.

U Hrvatskoj i Makedoniji jasno su definirane i **količine NDŠP** koje se smatraju sakupljanjem za **osobnu uporabu**, dok u Srbiji to nije slučaj. One iznose do 1 kg u Makedoniji (Sobranie na RM, 2009/b), a u Hrvatskoj do 2 kg nadzemnih vrsta i do 0,1 kg podzemnih vrsta gljiva, odnosno najviše 5 komada podzemnih dijelova biljaka, 2 kg stabljike, po 1 kg listova, cvijetova i šumske stelje, po 0,5 kg sjemena i pupoljaka i 10 kg plodova dnevno, u svježem stanju (Hrvatski sabor, 2002/b; Hrvatski sabor, 2008/a).

Preduvjet za održivo korištenje NDŠP je njihovo uključivanje u procese **planiranja gospodarenja šumama**. U skladu s tim, u zakonima u Hrvatskoj i Makedoniji navodi se da se korištenje ovih proizvoda mora sprovoditi u skladu s Osnovama, odnosno Programima gospodarenja šumama (Hrvatski sabor, 2005; Sobranie na RM, 2009/b). Jedino *Zakon o šumama* u Srbiji nalaže izradu posebnih planskih dokumenata (projekat korištenja NDŠP) koji se odnose na NDŠP (Narodna skupština RS, 2010/c).

### 3.1.3. Institucionalni okviri – Institutional framework

U kontekstu institucionalnih okvira razmatrana je nadležnost ministarstava zaduženih za sektore šumarstva te zaštite prirode i okoliša kao i nadležnosti nacionalnih stručnih

ustanova koje obavljaju poslove zaštite prirode u odnosu na NDŠP (tablica 3). Razmotrene su i nadležnosti poduzeća za gospodarenje državnim šumama.

Kada su u pitanju NDŠP postoji podjela nadležnosti između dijelova državne administracije zaduženih za šumarstvo i za zaštitu okoliša.

**Ministarstva nadležna za poslove šumarstva** samo su djelimično nadležna i za NDŠP. U Hrvatskoj Ministarstvo poljoprivrede donijelo je 2005. god. Pravilnik o uređivanju šuma. Makedonsko Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede donijelo je Pravilnik o vrstama drugih šumskih proizvoda i načinu korištenja i sakupljanja drugih šumskih proizvoda (Sobranie na RM, 2011) kao propratni podzakonski akt na osnovi *Zakona o šumama* iz 2009. godine.

U Srbiji na osnovi *Zakona o šumama* (Narodna skupština RS, 2010/c) šumarski inspektori koji su u sastavu Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, odnosno, Uprave za šume, kao jedinice javne uprave nadležnog za poslove šumarstva vrše kontrolu fizičkih osoba koje se bave sakupljanjem NDŠP.

U Hrvatskoj **Ministarstvo zaštite okoliša i prirode** vodi evidenciju nositelja dopuštenja za sakupljanje samoniklih biljaka koja sadrži podatke o: nositeljima dopuštenja, komercijalnim sakupljačima i dostavljenim godišnjima izvješćima. Isto ministarstvo izdaje dopuštenja za sakupljanje samoniklih biljaka i njihovih dijelova radi prerade, trgovine i drugog prometa na temelju zahtjeva. Ministarstvo nadležno za ove poslove u Makedoniji izdaje dozvole za uvoz, izvoz i tranzit ugroženih i zaštićenih vrsta biljaka, gljiva i životinja. U Srbiji, ovo Ministarstvo obavlja većinu poslova vezanih za NDŠP, odnosno izdaje dozvole za sakupljanje i uvoz, izvoz i tranzit zaštićenih vrsta i vodi evidenciju sakupljenih količina. Također, vrši se i kontrola poduzeća koja se bave otkupom, preradom i plasmanom NDŠP.

**Poduzeća za gospodarenje državnim šumama** u sve tri odabrane države imaju pravo naplate naknade za sakupljanje NDŠP u šumama kojima gospodare. U Hrvatskoj i Makedoniji ova poduzeća propisuju način i uvjete sakupljanja, otkupa i korištenja NDŠP u šumama kojima gospodare, te izdaju suglasnost i dozvole za sakupljanje NDŠP.

Uvijete i način sakupljanja NDŠP u Srbiji, za razliku od Hrvatske i Makedonije, propisuje ministarstvo nadležno za poslove zaštite okoliša koje također izdaje i dozvole za sakupljanje NDŠP. U *Zakonu o šumama* (Narodna skupština RS, 2010/c), navedeno je da bi javna poduzeća za gospodarenje državnim šumama (JP "Srbijašume" i JP "Vojvodinašume") trebala izdavati odobrenja za sakupljanje NDŠP u šumama kojima gospodare, ali se to u praksi još uvijek ne primjenjuje.

**Nacionalne stručne ustanove** koje su nadležne za poslove zaštite prirode u Hrvatskoj i Srbiji obavljaju monitoring za-

**Tablica 3.** Institucije nadležne za NDŠP u Hrvatskoj, Makedoniji i Srbiji  
**Table 3.** Institutions in charge for NWFPs in Croatia, Macedonia and Serbia

Država / Country	Naziv institucije / Institution
Hrvatska / Croatia	Ministarstvo zaštite okoliša i prirode
	Državni zavod za zaštitu prirode
	"Hrvatske šume" d.o.o.
Makedonija / Macedonia	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
	Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog planiranja JP "Makedonske šume"
Srbija / Serbia	Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede
	Ministarstvo spoljne i unutrašnje trgovine i telekomunikacija
	Ministarstvo energetike, razvoja i zaštite životne sredine
	Zavod za zaštitu prirode Srbije JP "Srbijašume" JP "Vojvodinašume"

štićenih vrsta, na temelju kojega se određuju maksimalne količine NDŠP (tzv. kvote, kontigenti) koje je dozvoljeno sakupiti u jednoj godini.

### 3.2. Analiza procedura za dobijanje dozvola za komercijalno sakupljanje NDŠP – Analysis of the procedures for obtaining permissions for commercial collection of NWFP

U ovom dijelu rada opisana je procedura za izdavanje dozvola za sakupljanje NDŠP u komercijalne svrhe u izabranim zemljama.

Kao što je prethodno naglašeno, u **Hrvatskoj** maksimalne količine NDŠP koje je dozvoljeno sakupiti tijekom godine određuje Državni zavod za zaštitu prirode. Ministarstvo zaštite okoliša i prirode u Hrvatskoj izdaje *Dopuštenje za sakupljanje samoniklih biljaka i njihovih dijelova radi prerade, trgovine i drugog prometa*. Dopuštenje se kao Riješenje izdaje na temelju podnijetog zahtjeva, uz koji je još potrebno priložiti i dokaz o registriranoj dijelatnosti za sakupljanje samoniklih biljaka radi prerade, trgovine i drugog prometa, odnosno o upisu u javni upisnik za zadruge, pravne osobe, poduzetnike, ili obiteljsko-poljoprivredna gospodarstva. Za sakupljanje gljiva, Zahtjev se mora podnijeti najkasnije do 1. travnja za tekuću godinu, dok za sakupljanje samoniklog bilja ne postoji rok za podnošenje Zahtjeva. Dopuštenje za sakupljanje samoniklih biljaka vrijedi do kraja godine i uz njega se prilaže obrazac izvješća o sakupljanju samoniklog bilja za tekuću godinu koji se dostavlja Ministarstvu najkasnije do 15. siječnja iduće godine. Uz izvješće dostavlja se i popis komercijalnih sakupljača na obrascu popisa komercijalnih sakupljača. Uz dopuštenje Ministarstva potrebno je pribaviti i suglasnost vlasnika ili nositelja prava nad prirodnim dobrom. Kada su u pitanju šume kojima gospodare "Hrvatske šume" d.o.o. sakupljanje NDŠP je moguće samo uz odobrenje šumarije te uz plaćanje naknade. Navedeno se odnosi na skupljanje gljiva, kao i kestena, šparoga, tartufa i drugih šumskih plodova. Rekreativni sakupljači nadzemnih gljiva platit će 50, 100 ili 200 kuna u najbližoj šumariji, ovisno o tome žele li dnevnu, tjednu ili mjesečnu dozvolu, dok se dozvole za ostale plodove obračunavaju po količini. Za kestene ubrane u državnim šumama plaća se 5 kuna po kilogramu, dok stručak šparoga ili bljušta košta 10 kuna. U brdsko-planinskom području može se brati bez naknade. Nositelji Dopuštenja imaju obvezu da do 15. siječnja (za samoniklo bilje), odnosno 1. veljače (za gljive) tekuće godine, dostave Ministarstvu za zaštitu okoliša i prirode godišnje izvješće o sakupljanju NDŠP, za prethodnu godinu, uz popis komercijalnih sakupljača. Izvještaj i popis dostavljaju se na obrascima Ministarstva.

Procedura izdavanja Dozvole za sakupljanje NDŠP u **Makedoniji** definirana je Pravilnikom za izdavanje dozvola za

sakupljanje ugroženih i zaštićenih divljih vrsta biljaka, gljiva i životinja i njihovih dijelova (Sobranie na RM, 2009/a). Za dobivanje dozvola za sakupljanje ugroženih i zaštićenih divljih vrsta potrebno je dostaviti podatke o lokacijama na kojima se obavlja sakupljanje, dijelovima koji se sakupljaju, periodu sakupljanja, kao i opremi koja se koristila za sakupljanje. Dozvole za uvoz i izvoz ugroženih i zaštićenih vrsta biljaka, gljiva i životinja, kao i njihovih dijelova izdaje Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog planiranja, odnosno Sektor za opće poslove i Uprava za zaštitu okoliša. Za dobivanje ove dozvole uz zahtjev, potrebno je navesti i uvezene, odnosno izvezene količine, te dostaviti i dodatne podatke i dokumente (potvrda o registraciji poduzeća, zemlji uvoza, odnosno izvoza, certifikati i sl.).

U **Srbiji**, ministarstvo nadležno za poslove zaštite okoliša po prethodno pribavljenom mišljenju Zavoda za zaštitu prirode Srbije, koji određuje maksimalno dozvoljene količine, raspisuje natječaj za izdavanje dozvola za sakupljanje divlje flore, faune i gljiva. Na osnovi Natječaja, MSP predaju zahtjev za izdavanje dozvole, a Ministarstvo ih potom obavještava o količinama koje su im odobrene, kao i o visini naknade i roku uplate. Visina naknade iznosi 10 % u odnosu na formiranu tržišnu cijenu koja se određuje na osnovi mišljenja ministarstva nadležnog za trgovinu. Naknada je namijenjena zaštiti i unapređenju okoliša (uključujući biološku raznolikost i upravljanje zaštićenim područjima). Dozvole za sakupljanje zaštićenih vrsta u komercijalne svrhe vrijede do 1. ožujka iduće godine, a MSP moraju do 31. siječnja tekuće godine dostaviti nadležnom ministarstvu i Zavodu za zaštitu prirode podatke za prethodnu godinu, o sakupljenim, iskorištenim i stavljenim u promet dijelovima ili jedinkama zaštićenih vrsta. Podaci se dostavljaju na posebnim obrascima (OZV1 i OZV2).

Inzistirajući na održivom korištenju NDŠP, u skladu sa strateškim dokumentima Vlade, sve tri zemlje donijele su propise kojima se regulira neophodnost posjedovanja dozvole za njihovo komercijalno sakupljanje. Postupak za dobivanje dozvole sličan je u Hrvatskoj i Srbiji, gdje ministarstvo nadležno za poslove zaštite okoliša izdaje dozvole, odnosno dopuštenje, nakon pribavljenog mišljenja stručne organizacije koja obavlja ove poslove (Zavodi za zaštitu prirode). Ipak, treba naglasiti da je u Hrvatskoj za sakupljanje NDŠP u državnim šumama potrebno pribaviti i dozvolu nadležne šumarije, bez obzira na svrhu djelatnosti (komercijalno sakupljanje ili osobna uporaba). U Makedoniji je situacija drukčija, JP "Makedonske šume" izdaje dozvole za sakupljanje NDŠP, kao i dozvole za otvaranje otkupnih stanica.

Kada su u pitanju uvoz, izvoz i tranzit ovih proizvoda, izdavanje dozvola je u sve tri analizirane države u nadležnosti ministarstva koje obavlja poslove zaštite okoliša.

### 3.3. Stavovi predstavnika MSP za otkup, preradu i plasman NDŠP u analiziranim državama – The attitudes of representatives of NWFP-based enterprises in analysed countries

U ovom dijelu rada analizirani su stavovi predstavnika MSP NDŠP, u odabranim državama, u odnosu na:

- obuhvat, troškove i vrijeme koje je potrebno za prikupljanje dokumentacije propisane za sakupljanje NDŠP (tablica 4);
- postojanje i ocjenu suradnje s ministarstvima nadležnim za šumarstvo i okoliš (tablica 5).

Većina anketiranih predstavnika poduzeća u Hrvatskoj (53,8 %) i Makedoniji (79,4 %), smatra da **dokumentacija potrebna za sakupljanje NDŠP** nije preobimna. Nasuprot tomu, više od ¾ anketiranih predstavnika MSP za otkup, preradu i plasman NDŠP u Srbiji (78 %), smatra da je dokumentacija potrebna za dobivanje dozvole za sakupljanje NDŠP preobimna (tablica 4).

Oko 45,8 % ispitanika u Hrvatskoj i ¾ u Makedoniji (75 %) smatraju da su **troškovi pribavljanja ove dokumentacije** razumni. Međutim, u Srbiji je situacija drukčija, jer većina ispitanika (70,3 %) smatra da su ovi troškovi visoki.

Polovica ispitanika u Hrvatskoj i većina u Makedoniji (69,4 %) smatraju da je **vrijeme potrebno za prikupljanje dokumentacije** razumno. Međutim, skoro 80 % ispitanika u Srbiji ističe da je vrijeme potrebno za prikupljanje dokumentacije dugo.

Oko polovice ispitanika u Hrvatskoj (55,6 %) i Srbiji (49,5 %) **surađuje s ministarstvima** nadležnim za šumarstvo. U Makedoniji, s Ministarstvom poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede surađuje 38,9 % ispitanika (tablica 5).

Većina ispitanika (73,3 %) u Hrvatskoj i oko ½ u Srbiji (55,5 %) tu suradnju ocjenjuju kao vrlo dobru i dobru. Me-

đutim, samo 21,4 % predstavnika MSP u Makedoniji smatra da je ova suradnja dobra i vrlo dobra. Suradnja je uglavnom vezana za sektor poljoprivrede, s obzirom da je ovo područje u sve tri države u nadležnosti ministarstava koja su zadužena i za šumarstvo. Ispitanici su naveli i da su koristili razne vrste subvencija koje su nudila ova ministarstva.

Većina anketiranih u Hrvatskoj (63 %) i Makedoniji (88,9 %), te svi ispitanici u Srbiji, surađuju s ministarstvima nadležnim za zaštitu okoliša.

Suradnju s ovim Ministarstvima oko polovice ispitanika u sve tri države (50 % u Hrvatskoj, 43,8 % u Makedoniji i 51,7 % u Srbiji), ocjenjuje kao dobru i vrlo dobru, pri čemu ističu da se ona svodi samo na traženje dozvola i predaju izvještaja o sakupljenim količinama NDŠP.

Na osnovi dvostepene (TwoStep) **klaster analize**, pri kojoj je kriterij za klasterizaciju bio tzv. Schwarz's Bayesian Criterion (BIC), izvršena je auto-klasterizacija rezultata za tri kategorijske varijable: 1) obujam, 2) troškovi i 3) vrijeme potrebno za prikupljanje neophodne dokumentacije (tablica 6).

Rezultati ove analize pokazali su da se ispitanici u **Hrvatskoj** mogu grupirati u 3 klastera. Najveći broj ispitanika (47,8 %) pripada prvom klasteru, odnosno smatraju da im prikupljanje dokumentacije predstavlja problem u poslovanju (obimna dokumentacija, visoki troškovi, dugo vrijeme). Oko ½ ispitanika (34,8 %) koji smatraju da ih ova procedura ne ometa u poslovanju (dokumentacija nije obimna, a troškovi i vrijeme su razumni). Najmanji broj ispitanika (17,4 %) navodi da je dokumentacija obimna, ali da su troškovi niski, a vrijeme razumno, pa se može pretpostaviti da im prikupljanje dokumentacije također ne predstavlja problem u poslovanju.

U **Makedoniji**, ispitanici su grupirani u 2 klastera. Većina ispitanika (61,8 %) smatra da im ovaj proces ne ometa po-

**Tablica 4.** Stavovi predstavnika MSP po državama, vezani za procedure o poslovanju s NDŠP

**Table 4.** Attitudes of SMEs representative in analysed countries, towards NWFPs-based business procedures

Pitanje / Question	Odgovor / Answer	Učešće odgovora (%) po državama / Frequencies (%) in analysed countries		
		HRV / CRO	MAK / MAC	SRB / SER
Q48 Da li je dokumentacija, potrebna za čitav proces otkupa, plasmana i izvoza NDŠP preobimna? / Is the number of necessary documents large?	Da / Yes	46,2	20,6	78,0
	Ne / No	53,8	79,4	22,0
Q49 Troškovi pribavljanja neophodne dokumentacije su / Costs for issuing the necessary documents are	Visoki / High	27,5	19,4	70,3
	Razumni / Reasonable	45,8	75,0	27,5
	Niski / Low	16,7	5,6	2,2
Q50 Vrijeme potrebno za pribavljanje ove dokumentacije je / What is the time that you spent for collecting necessary documents?	Dugo / Long	34,6	22,2	79,1
	Razumno / Reasonable	50,0	69,4	18,7
	Kratko / Short	15,4	8,3	2,2



**Tablica 5.** Stavovi predstavnika MSP po državama, u pogledu suradnje s nadležnim ministarstvima

Table 5. Attitudes of SMEs representative in analysed countries, towards cooperation with responsible ministries

	Pitanje / Question	Odgovor / Answer	Učešće odgovora (%) po državama / Frequencies (%) in analysed countries		
			HRV / CRO	MAK / MAC	SRB / SER
Q43	Da li surađujete s Ministarstvom šumarstva? / Do you cooperate with the Ministry for forestry?	Da / Yes	55,6	38,9	49,5
		Ne / No	44,4	61,9	50,5
Q44	Ocijenite i objasnite tu suradnju / Evaluate and describe that cooperation	Veoma loša / Very weak	0,0	14,3	2,2
		Loša / Weak	20,0	14,3	15,6
		Ni loša, ni dobra / Neutral	6,7	50,0	26,7
		Dobra / Strong	33,3	14,3	42,2
		Veoma dobra / Very strong	40,0	7,1	13,3
Q45	Da li surađujete s Ministarstvom zaštite okoliša? / Do you cooperate with the Ministry for environment?	Da / Yes	37,0	88,9	100,0
		Ne / No	63,0	11,1	0,0
Q46	Ocijenite i objasnite tu suradnju / Evaluate and describe that cooperation	Veoma loša / Very weak	10,0	0,0	8,8
		Loša / Weak	10,0	12,5	12,1
		Ni loša, ni dobra / Neutral	30,0	43,8	27,5
		Dobra / Strong	40,0	34,4	35,2
		Veoma dobra / Very strong	10,0	9,4	16,5

**Tablica 6.** Grupe predstavnika MSP po državama, na osnovi stavova o dokumentaciji potrebnoj za čitav proces otkupa, prerade i plasmana NDŠP

Table 6. Groups of SMEs' representatives, according to their attitudes towards documentation needed for the entire process of purchase, processing and placement of NWFPs

Grupa / Group	Učešće (%) po državama / Frequencies (%) in analysed countries		
	HRV / CRO	MAK / MAC	SRB / SER
1	47,8	0	54,9
2	0	0	18,7
3	0	0	11
4	17,4	0	0
5	0	38,2	0
6	0	0	15,4
7	34,8	61,8	0

Grupa 1: dokumentacija obimna, troškovi visoki, vrijeme dugo / Group 1: documentation is large, costs are high, time is long

Grupa 2: dokumentacija obimna, troškovi visoki, vrijeme razumno / Group 2: documentation is large, costs are high, time is reasonable

Grupa 3: dokumentacija obimna, troškovi razumni, vrijeme dugo / Group 3: documentation is large, costs are reasonable, time is long

Grupa 4: dokumentacija obimna, troškovi niski, vrijeme razumno / Group 4: documentation is large, costs are low, time is reasonable

Grupa 5: dokumentacija nije obimna, troškovi visoki, vrijeme dugo / Group 5: documentation is not large, costs are high, time is long

Grupa 6: dokumentacija nije obimna, troškovi razumni, vrijeme dugo / Group 6: documentation is not large, costs are reasonable, time is long

Grupa 7: dokumentacija nije obimna, troškovi razumni, vrijeme razumno / Group 7: documentation is not large, costs are reasonable, time is reasonable

slovanje (dokumentacija nije obimna, a troškovi i vrijeme su razumni). Članovi drugog klastera (38,2 %) također smatraju da dokumentacija nije obimna, ali da su troškovi visoki, a vrijeme dugo, što ukazuje na potencijalne probleme tijekom obavljanja poslovnih aktivnosti.

Ispitanici u **Srbiji** grupirani su u 4 klastera. Više od polovice (54,9 %) ispitanika smatra da im ova procedura uzrokuje probleme prilikom poslovanja (obimna dokumentacija, visoki troškovi, dugo vrijeme). Obimnost dokumentacije i visoki troškovi predstavljaju problem 18,7 % ispitanika, dok

15,4 % smatra da ih dugo vrijeme, potrebno za prikupljanje dokumentacije, ometa tijekom poslovanja. Najmanji broj ispitanika (11 %) smatra da su troškovi razumni, ali da je s druge strane dokumentacija obimna, a vrijeme dugo, pa se može pretpostaviti da ih to ometa u sprovođenju poslovnih aktivnosti.

Prosječna vrijednost Silhouette koeficijenta kojom se ocjenjuje kvaliteta grupiranja podataka za Hrvatsku i Makedoniju iznosi 0,5, što znači da je kvaliteta slaba<sup>5</sup>, ali ipak statistički značajna. Za Srbiju, ova vrijednost iznosi 0,8, što ukazuje na jaku kvalitetu grupiranja podataka.

#### 4. Rasprava i zaključci

##### Discussion and conclusions

Analizirane strategije, zakoni i podzakonski akti koji se odnose na NDŠP usvojeni su u posljednja dva desetljeća, što ukazuje da su Vlade u svim predmetnim državama učinile iskorak u prepoznavanju njihovog značenja, nakon političkih i društvenih promjena koje su nastupile na ovim prostorima tijekom tranzicije.

Iako je važnost NDŠP prepoznat i dalje je prisutan problem u terminologiji. Naime, u svim analiziranim državama, zakoni o šumama i podzakonski akti kojima je regulirano korištenje ovih proizvoda, NDŠP nazivaju "sporednim" (Hrvatska), "drugim" (Makedonija) ili "ostalim" (Srbija) šumskim proizvodima. Imajući u vidu njihov značenje trebalo bi utjecati na promjenu terminologije i na prepoznavanje važnosti ovih proizvoda, posebno u okviru šumarske struke (Nedeljković et al., 2011).

Prethodno je naglašeno da je u cilju provođenja održivog korištenja NDŠP potrebno uvrstiti ove proizvode u proces planiranja gospodarenja šumama. Zakon o šumama u Srbiji predviđa izradu posebnih planskih dokumenata. S druge strane Zakoni o šumama u Hrvatskoj i Makedoniji navode da je korištenje NDŠP potrebno provesti u skladu s planovima i programima gospodarenja šumama. Također, neophodno je povezati političke ciljeve i napore za ostvarivanjem koncepta održivog korištenja NDŠP, suradnjom svih ključnih dionika.

Učinkovit sustav gospodarenja i upravljanja šumskim resursima osigurao bi održivo korištenje NDŠP. Potrebno je naglasiti da rezultati prethodnih istraživanja (Kathe et al., 2003; Nedeljković et al., 2012/b) ukazuju da propusti u provođenju nacionalnih šumarskih politika i politika za-

štite prirode čine ove proizvode lako dostupnim za neregulirano, nedovoljno odgovorno i neodrživo korištenje.

Izbor odgovarajućih političkih instrumenata za postizanje ciljeva multifunkcionalnog šumarstva u budućnosti ovisi ponajprije od države, trenutačnih društvenih vrijednosti, učinkovitosti tržišta, političkog konteksta, prirode odabranog cilja, kao i od financiranja i autoriteta vlade. Politički instrumenti trebaju biti učinkovitosti, nepristrani prema vlasnicima i korisnicima šuma, praktični i djelotvorni. Izazov za donositelje političkih odluka je da se dobro identificiraju društveni ciljevi, da se odluči kada vlada treba intervenirati i da se pažljivo izaberu instrumenti šumarske politike (Cubbage et al., 2007).

Postoje brojne međunarodne konvencije, ugovori, sporazumi i protokoli, kojima se detaljno regulira odnos prema okolišu. Na osnovi tih dokumenata, koji su mahom potvrđeni od nadležnog Parlamenta i na osnovi stanja okoliša, u analiziranim državama je u značajnoj mjeri zaokružena zakonska regulativa koja se odnosi na gospodarenje s NDŠP. Također, postoji i regulativa kojom se štite autohtone biljne i životinjske vrste i uređuje njihovo kontrolirano korištenje.

Kada su u pitanju stavovi predstavnika MSP, skoro 80 % ispitanika u Makedoniji smatra da potrebna dokumentacija nije preobimna, a sličnog mišljenja su i ispitanici u Hrvatskoj. Većina predstavnika MSP u Srbiji, međutim, ima suprotan stav. Analizom frekvencija utvrđeno je da oko 1/2 ispitanika u Hrvatskoj i većina u Makedoniji smatra da su troškovi i vrijeme potrebni za prikupljanje dokumentacije razumni, dok većina predstavnika poduzeća iz Srbije ima suprotno mišljenje. Pozitivni stavovi ispitanika u Makedoniji su vjerojatno posljedica jednostavnije procedure za izdavanje dozvola za sakupljanje NDŠP, pri čemu postoji i mogućnost elektronskog podnošenja zahtjeva. S obzirom da je procedura pribavljanja dozvola za sakupljanje NDŠP slična u Hrvatskoj i Srbiji, različiti stavovi ispitanika se možda mogu objasniti snažnijom aktivnošću poduzeća za gospodarenje državnim šumama u ovom procesu u Hrvatskoj nego u Srbiji.

Oko polovice ispitanika u Hrvatskoj i Srbiji i većina ispitanika u Makedoniji ne surađuju s ministarstvima nadležnim za šumarstvo. Oni koju surađuju ističu da se ta suradnja, uglavnom odnosi na sektor poljoprivrede i korištenje subvencija, jer su u sve tri države ovi sektori u nadležnosti istog ministarstva. U budućnosti bi trebalo utjecati na promjenu ove situacije s obzirom da NDŠP potiču iz šume i sa šumskog zemljišta, i iz tog razloga bi trebalo bi biti u nadležnosti sektora šumarstva.

<sup>5</sup> Silhouette koeficijent i njegova prosječna vrednost imaju raspon od -1, što ukazuje na vrlo loš model grupiranja, do +1, što predstavlja izvrstan model. Prema Pearson et al. (2004), ako je prosječna vrijednost ovog koeficijenta:

- između 0,70 i 1,00, kvaliteta grupiranja podataka je jaka;
- > 0,50 i < 0,70, kvaliteta je razumna;
- > 0,25 i < 0,50, kvaliteta je slaba;
- < 0,25, grupiranje podataka nije statistički značajno.

S druge strane, većina ispitanika u Makedoniji (88,9 %) i svi u Srbiji, surađuju s ministarstvom nadležnim za zaštitu okoliša. Međutim, u Hrvatskoj s ovim ministarstvom surađuje svega 37 % ispitanika. Kako su u pitanju zaštićene vrste, ova situacija se u idućem razdoblju treba promijeniti, u cilju osiguravanja održivog sakupljanja i korištenja NDŠP u Hrvatskoj.

Klaster analizom utvrđeno je grupiranje ispitanika u tri klastera u Hrvatskoj, dva u Makedoniji i četiri u Srbiji. Pri tomu se u Hrvatskoj i Makedoniji jasno izdvajaju dvije grupe ispitanika: oni koji smatraju da im procedura za dobivanje dozvola za sakupljanje NDŠP predstavlja problem u poslovanju i oni koji su suprotnog stava. U skladu s rezultatima dobivenim analizom frekvencija u Srbiji se ne izdvaja grupa ispitanika koji smatraju da ih procedura dobivanja dozvole ne ometa u poslovanju, već su grupe formirane na osnovi problema uzrokovanih različitim čimbenicima (obimnost dokumentacije, troškovi i/ili vrijeme), koji imaju utjecaja na ovaj proces. Izmjene političkih instrumenata koji imaju utjecaja na poslovanje s NDŠP, kao i mjere podrške razvoju ovog sektora trebale bi biti definirane u skladu s ovakvim grupiranjem ispitanika nakon detaljnijeg istraživanja njihovih potreba.

Imajući u vidu složen pravni okvir koji regulira ovo područje, kao i preklapanje nadležnosti između nekoliko sektora, u svim analiziranim državama problem bi mogla biti primjena i provođenje politike koja se odnosi na NDŠP u praksi, na što ukazuju i stavovi ispitanika. Da bi se ova situacija poboljšala u budućnosti, potrebno je:

- usvojiti jedinstvene strateške dokumente kojima će se jasno definirati pravci razvoja politike koja se odnosi na NDŠP;
- uključiti i predstavnike regionalnih i lokalnih vlasti, MSP NDŠP, kao i lokalno stanovništvo, kako bi se osiguralo prisutnost svih interesnih grupa tijekom izrade planskih dokumenata, ali i pravilnika i uredbi, kao i eventualne strategije održivog korištenja NDŠP. Na ovaj način osiguralo bi se upoznavanje lokalnih zajednica s mogućnostima povećanja prihoda korištenjem NDŠP, ali i s obavezama, načinima i uvjetima sakupljanja i korištenja NDŠP;
- jasnije strukturirati nadležnosti za primjenu i kontrolu zakona i podzakonskih dokumenata;
- uspostaviti sustav monitoringa kojim bi se pratilo i dokumentiralo prikupljanje i korištenje ljekovitog i aromatičnog bilja, gljiva i drugih NDŠP u državi;
- unaprijediti suradnju MSP NDŠP s ministarstvom nadležnim za šumarstvo u sve tri države i s ministarstvom zaštite okoliša u Hrvatskoj;
- pojednostaviti i skratiti proceduru potrebnu za dobivanje dozvole za komercijalno sakupljanje NDŠP u Hrvatskoj i Srbiji, kao što je učinjeno u Makedoniji (*on-line* aplikacija za zahtjeve i dobivanje dozvole u roku od 1 do 2 dana).

Važno je istaknuti da prilikom formuliranja politike koja se odnosi na NDŠP, ovdje predstavljene rezultate treba uzeti s izvjesnom rezervom, jer se odnose samo na ispitane stavove predstavnika MSP, na osnovi kojih se ne mogu donositi zaključci na razini svih MSP u regiji. Isto tako, zaključci i preporuke iznijeti u ovome radu odnose se samo na strateške i zakonodavne dokumente te institucije nadležne za NDŠP, pa se zbog toga ne mogu se direktno primijeniti i na ostala stajališta šumarske politike u analiziranim državama.

## 5. Literatura References

- Buttoud, G., 2000: How can policy take into consideration the "full value" of forests?, *Land Use Policy* 17: 169–175.
- Cai, M., D. Pettenella, E. Vidale, 2011: Income generation from wild mushrooms in marginal rural areas, *Forest Policy and Economics*, Vol. 13 (3): 221–226.
- Chamberlain, J., R. Bush, A.L. Hammett, 1998: Non-Timber Forest Products, The OTHER forest products. *Forest Products Journal*, Vol. 48 (10): 10–19.
- Cabbage, F., P. Harou, E. Sills, 2007: Policy instruments to enhance multi-functional forest management. *Forest Policy and Economics* 9 (7): 833–851.
- FAO, 1999: Towards a harmonized definition of NWFP. *Unasylva*, Issue No. 198 (50)
- FAO, TRAFFIC, 2010: Report on Expert Consultation "Institutional Needs for Sustainable Non-Wood Forest Product Sector in South-East Europe". Food and Agriculture Organization of the United Nations and TRAFFIC International. 18 str. Budimpešta.
- Fishbein, M., I., Ajzen (1975): *Belief, Attitude, Intention, and Behavior: An Introduction to Theory and Research*, Addison-Wesley, Reading, Massachusetts. 480 str.
- Glück, P., 2000: Policy means for ensuring the full value of forests to society, *Land Use Policy* 17: 177–185.
- Glück, P., 2001: *Forst- und Holzwirtschaftspolitik*. Institut für Sozioökonomik der Forst- und Holzwirtschaft, BOKU, Beč.
- Hadžić, A., Ballian, D., 2008: Preporuke korištenja šumskih proizvoda na području Biljanske doline – Vodič za lokalno stanovništvo. SNV. Sarajevo.
- Hrvatske šume, 1995: *Pravilnik o sporednim šumskim proizvodima*. Hrvatske šume d.o.o. Ur. br. 349-01-94-3418/29, Zagreb.
- Hrvatske šume, 1997: *Pravilnik o sakupljanju tartufa*. Hrvatske šume d.o.o. Ur. br. 349-01SD/97-5520, Zagreb.
- Hrvatski sabor, 2002/a: Nacionalna strategija zaštite okoliša. *Nar. novine Rep. Hrvatske* 46/02, Zagreb
- Hrvatski sabor, 2002/b: *Pravilnik o zaštiti gljiva*. *Nar. novine Rep. Hrvatske* 34/02, Zagreb.
- Hrvatski sabor, 2005: *Zakon o šumama*. *Nar. novine Rep. Hrvatske* 140/05, Zagreb.
- Hrvatski sabor, 2008/a: *Pravilnik o sakupljanju zaštićenih samoniklih biljaka u svrhu prerade, trgovine i drugog promjeta*. *Nar. novine Rep. Hrvatske* 154/08, Zagreb.
- Hrvatski sabor, 2008/b: *Strategija i akcijski plan zaštite biološke i krajobrazne raznolikosti Republike Hrvatske*. *Nar. novine Rep. Hrvatske* 143/08, Zagreb.

- Hrvatski sabor, 2013: Zakon o prekograničnom prometu i trgovini zaštićenim vrstama. Nar. novine Rep. Hrvatske 94/13. Zagreb.
- Institut za strateške studije i projekcije i SNV, 2008: Istraživanje o nedrvinim šumskim proizvodima u Crnoj Gori – podsektorska analiza. Finalni izveštaj., Podgorica.
- Kathe, W., S. Honnef, A. Heym, 2003: Medicinal and aromatic plants in Albania, Bosnia-Herzegovina, Bulgaria, Croatia and Romania: A study of the collection of and trade in medicinal and aromatic plants (MAPs), relevant legislation and the potential of MAP use for financing nature conservation and protected areas, Bundesamt für Naturschutz (BfN), by WWF – Germany and TRAFFIC Europe, Bonn.
- Kaufman, L., P.J. Rousseeuw, 1990: Finding Groups in Data: An Introduction to Cluster Analysis. Wiley, New York.
- Keča Lj., M. Marčeta, M. Bogojević, 2012: Komercijalizacija nedrvinih šumskih proizvoda na teritoriji AP Vojvodine. Glasnik Šumarskog fakulteta 105: 99–116, Beograd.
- Keča Lj., M. Bogojević, 2013: Komercijalizacija i marketing nedrvinih šumskih proizvoda na području centralne Srbije. Glasnik Šumarskog fakulteta 107: 101–126, Beograd.
- Keča Lj., N. Keča, M. Rekola, 2013: Value chains of Serbian non-wood forest products, International Forestry Review Vol. 15 (3): 315–335, Shropshire.
- Malhotra, N., 2007: Marketing research – an applied orientation. Pearson Prentice Hall, Upper Saddle River. 811 str.
- Milanović, Đ., J. Travar, R. Gašić, N. Bužanin, 2008.: Priručnik za korišćenje NDŠP. SNV, Banja Luka.
- Milosavljević, S., I. Radosavljević, 2008: Osnovi metodologije političkih nauka, Službeni glasnik, 694 str., Beograd.
- Ministerstvo za životna sredina i prostorno planiranje, 2004: Nacionalna strategija za biološka raznovidnost so akcionen plan. Skopje.
- Narodna skupština RS, 2005: Uredba o stavljanju pod kontrolu korišćenja i prometa divlje flore i faune. Sl. glasnik Rep. Srbije 31/05 i 45/05 – ispravka, 22/07 i 38/08, Beograd.
- Narodna skupština RS, 2006: Strategija razvoja šumarstva. Sl. glasnik Rep. Srbije 59/2006, Beograd.
- Narodna skupština RS, 2009: Zakon o zaštiti prirode. Sl. glasnik Rep. Srbije 36/09, Beograd.
- Narodna skupština RS, 2010/a: Nacionalni program zaštite životne sredine. Sl. glasnik Rep. Srbije 12/10, Beograd
- Narodna skupština RS, 2010/b: Pravilnik o proglašenju i zaštiti strogo zaštićenih i zaštićenih vrsta biljaka, životinja i gljiva. Sl. glasnik Rep. Srbije 5/10, Beograd.
- Narodna skupština RS, 2010/c: Zakon o šumama. Sl. glasnik Rep. Srbije 30/10, Beograd.
- Narodna skupština RS, 2011: Strategija biološke raznovrsnosti Republike Srbije za period od 2011. do 2018. godine. Sl. glasnik Rep. Srbije 13/2011, Beograd.
- Nedeljković, J., Lj. Keča, 2010: Analiza elemenata marketing miksa nedrvinih šumskih proizvoda u oblasti centralne Srbije, Glasnik Šumarskog fakulteta 102: 83–100, Beograd.
- Nedeljković, J., D. Nonić, Lj. Keča, N. Ranković, 2011: Legal framework of NWFPs in Western Balkan countries, In: R. Ristić, M. Medarević, Z. Popović (Eds.), First Serbian Forestry Congress: Future with Forests, University of Belgrade-Faculty of Forestry, 446–455, Beograd.
- Nedeljković J., D. Nonić, N. Ranković, V. Mandić, 2012/a: Non-wood Forest Products-Based Enterprises in Western Serbia: Organisation of External Supply Chain. International Scientific Conference "Forests in Future – Sustainable Use, Risks and Challenges", 831–840, Beograd.
- Nedeljković, J., D. Nonić, N. Ranković, M. Nonić, V. Mandić, 2012/b: Collection of NWFPs and Biodiversity Conservation: Attitudes of Collectors in the Area of Kopaonik and Beljanica. In: M. Zlatić, S. Kostadinov (Eds.), International Conference on Land Conservation – Landcon 1209, University of Belgrade-Faculty of Forestry, Belgrade.
- Nonić, D., N. Ranković, J. Nedeljković, Đ. Grubić, 2012: Organizacija i poslovanje malih i srednjih preduzeća u lancu snabdevanja nedrvinim šumskim proizvodima u Finskoj i Švedskoj, Šumarstvo 1–2: 147–162, Beograd.
- Pearson R.K., T. Zylkin, J. Schwaber, G.E. Gonye, 2004: Quantitative evaluation of clustering results using computational negative controls. In: M. Berry (ed.), Proceedings of the Fourth SIAM International Conference on Data Mining, Society for Industrial and Applied Mathematics, 188–199, Lake Buena Vista.
- Pectenella, D., L. Ciccarese, S. Dragoi, A. Hegedus, A. Hingston, S. Klöhn, A. Matilainen, S. Posavec, T. Thorfinnsson, 2006: NWFP&S marketing: Lessons learned from case studies in Europe. In: Niskanen, A. (Ed.). Issues affecting enterprise development in the forest sector in Europe. University of Joensuu, Faculty of Forestry. Research Notes 169: 367–403, Joensuu.
- Ranković N., D. Nonić, J. Nedeljković, S. Stamatović, 2012: Relationship of Some Climate Elements and Collected Amounts Non-wood Forest Products in Serbia. In: M. Zlatić, S. Kostadinov (Eds.), International Conference on Land Conservation – Landcon 1209, University of Belgrade-Faculty of Forestry, Belgrade.
- SEE Enterprise Development and The Corporate Citizenship Facility, 2003: Balkans Herbal Development Initiative – Phase 1. Final Summary Report – Serbia and Montenegro. 52 str.
- SNV, 2008: Analiza podsektora NDŠP u Crnoj Gori. Finalni izveštaj. Projekat Analiza podsektora "nedrvinih šumskih proizvoda", Podgorica.
- Sobranie na RM, 2009/a: Pravilnik za izdavanje dozvola za sobiranje na zasegnati i zaštićeni divi vidovi rastenija, gabi i životni i nivite delovi. Sl. vesnik na Rep. Makedonija 102/09, Skopje.
- Sobranie na RM, 2009/b: Zakon za šumite. Sl. vesnik na Rep. Makedonija 64/09, Skopje.
- Sobranie na RM, 2011: Pravilnik za vidovite na drugi šumski proizvodi i načinot na korištenje i sobiranje na drugi šumski proizvodi. Sl. vesnik na Rep. Makedonija 155/11, Skopje.
- Soldić-Aleksić, J., B. Chroneos Krasavac, 2009: Kvantitativne tehnike u istraživanju tržišta – Primena SPSS računarskog paketa. Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu. 269 str., Beograd.
- SPSS Inc. 2011: IBM SPSS Statistics 20 Core System User's Guide. SPSS Inc., Chicago.
- Stojanovska, M., V. Nedanovska, V. Stojanovski, J. Nedeljković, D. Nonić, 2012: The Basic Characteristics of NTFPs-based Enterprises' Business in Macedonia and Serbia. International Scientific Conference "Forests in Future – Sustainable Use, Risks and Challenges", 757–765, Beograd.

- Tomičević, J., I. Bjedov, D. Obratov-Petković, M. Milovanović, 2011: Exploring the park-people relation: collection of *Vaccinium myrtillus L. by local people from Kopaonik National Park in Serbia*. Environmental Management Vol. 48 (4): 835–846, New York
- Turtiainen, M., T. Nuutinen, 2012: Evaluation of Information on Wild Berry and Mushroom Markets in European Countries, Small-scale Forestry Vol. 11 (1): 131–145.
- Vlada na RM, 2006: Strategija za održiv razvoj na šumarstvoto vo Republika Makedonija, Skopje.
- Vlada RH, 2003: Nacionalna šumarska politika i strategija. Nar. novine Rep. Hrvatske 120/03, Zagreb
- Vlada RS, 2012: Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara. Sl. glasnik Rep. Srbije 33/12, Beograd.
- Vuletić, D., S. Krajter, A. Mrazek, A. Ćorić, 2009: Nedrvni šumski proizvodi i usluge – koristimo li ih dovoljno? Šumarski List, Vol. 3/4: 175–184, Zagreb.
- Vuletić D., S. Krajter, O. Vlanić, 2011: Pregled stavova lokalnog stanovništva i korisnika o nedrvinim proizvodima i uslugama šuma. Šumarski list br. 13: 222–229, Zagreb.

## Summary:

In accordance with the principles of sustainable forest management, non-wood forest products (NWFPs) are increasingly gaining in importance when it comes to forest policy and nature and environmental protection policy. In addition to the global level, the interest in NWFP, in recent decades, increases at the regional level, as well. In the region of Southeast Europe has been an increase in the number of studies that deal with the issue of NWFP. However, policy instruments, which are related to this area, are still poorly understood.

In this connection, the main goal of this research is to discuss the impact of specific policy instruments on NWFPs-based business in selected countries of Southeast Europe (Croatia, Macedonia and Serbia), as well as the analysis of the attitudes of representatives of small and medium-sized enterprises (SMEs) for purchase, processing and placement of NWFPs in terms of procedures related to the NWFP-based business and cooperation with relevant institutions. The purpose of the research is to find opportunities for improvement of policy instruments and administrative procedures of the NWFP, in selected countries, in order to improve development of the sector. The subject of the research are strategic, legal and institutional frameworks related to NWFP, and the attitudes of SME representatives towards the documentation required for the entire process of purchase, processing and placement of NWFPs and cooperation with relevant institutions.

This paper presents the results of research conducted within FOPER II project "*Entrepreneurship, markets and marketing of non-timber forest products in the SEE region*".

In the research are applied descriptive, comparative, content analysis and statistical methods. As a research technique is used door to door survey. The questionnaire consisted of 51 questions, grouped into 6 topics. In this paper are analysed 7 questions, related to the subject of research. The sample consisted of 27 representatives of NWFP-based enterprises in Croatia, 36 in Macedonia and 91 in Serbia.

Analysed legal documents were adopted in the last two decades, which indicates that the governments in all analysed countries made some step forward in the recognition of NWFPs importance, after the political and social changes that have occurred in the region during the transition period. Strategic documents (Table 1) in all 3 countries emphasize, as priorities, implementation of the national inventory and control of trade in protected species. However, only a strategic document in Macedonia point out the need for the support to development of entrepreneurial activities in this part of the forest sector. However, although the importance of NWFPs has been recognized, in these countries is still present a problem in terminology. In most legal documents (Table 2), these products are, still, named as "minor" (Croatia), "secondary" (Macedonia) or "other" (Serbia) forest products. Legal documents in analyzed countries prescribe the inclusion of NWFP in forest management planning process. In analysed is present an overlapping of responsibilities of institutions (Table 3) in the sectors of forestry, nature and environmental protection, in terms of NWFP. However, what is very important for forestry sector is that the ministries in charge of forestry are only partially responsible for NWFPs. Regarding respondents' attitudes towards the documentation needed for the entire process of purchase, processing and placement of NWFPs, only the majority of representatives of SMEs in Serbia believe that it is too large (Table 4). Cooperation with the ministry responsible for forestry has the majority of respondents only in Croatia, but it is mostly related to agriculture and the use of subsidies. Majority of respondents in Croatia and Macedonia, and all of them in Serbia cooperate with the ministry in charge of environmental protection and it mainly related to obtaining permits for collecting, import, export and transit of NWFPs (Table 5). Cluster analysis showed clustering of respondents in 3 groups in Croatia, 2 in Macedonia and 4 in Serbia, based on 3 categorical variables (largeness, time and costs related to documentation), as shown in Table 6.

However, in Croatia and Macedonia are clearly distinguished 2 groups, the first cluster is composed of representatives of SMEs who believe that collection of documentation is a problem in their business, while the other cluster members indicate that this procedure does not interfere them in their business activities. In Serbia, there is not second cluster. These 4 clusters are formed on the basis of the problems caused by different factors, which influence the process of collection of necessary documentation.

In order to improve the situation in the future, it is necessary to:

- Adopt a single policy document, which will clearly define the directions of policy relating to NWFPs;
- Include representatives of regional and local authorities, NWFPs-based enterprises, and local residents, to ensure the presence of all stakeholders during the preparation of planning documents, rules and regulations, as well as possible strategies for sustainable use of NWFPs;
- Clearly outline the responsibilities for the implementation and control of laws and by-laws;
- Develop and improve collaboration with ministries of forestry and environmental protection;
- Establishment of a monitoring system, which would follow and document collection and use of NWFPs;
- Simplify the procedure required to obtain permission for commercial NWFP collection in Croatia and Serbia, as it was done in Macedonia (on-line application and gathering a license for 1 to 2 days).

It is important to emphasize that, in formulating policies related to the NWFPs, the results presented here should be taken carefully, since they relate only to the surveyed representatives of SMEs and not to the all SMEs in the region. Similarly, the conclusions and recommendations presented in this paper refer only to the NWFPs policy and legislation and the institution responsible for these products and, therefore, can not be directly applied to other aspects of forest policy in the analyzed countries.

---

**KEY WORDS:** non-wood forest products, policy instruments, small and medium enterprises